

Pospíšil, Ivo

Reflexe o vývoji ruské literatury, její periodizaci a charakteru

Новая русистика. 2024, vol. 17, iss. 2, pp. 59-72

ISSN 1803-4950 (print); ISSN 2336-4564 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/NR2024-2-6>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.81478>

Access Date: 20. 02. 2025

Version: 20250220

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

<https://doi.org/10.5817/NR2024-2-6>

Reflexe o vývoji ruské literatury, její periodizaci a charakteru

ЛЕБЕДЕВА О.: *История русской литературы XVIII века*. Москва: Высшая школа, Изд. Центр Академия, 2003. 415 с. ISBN 5-06-004391-6. <http://lomonosov.niv.ru/lomonosov/kritika/lebedeva-istoriya-literatury/index.htm>.

УЖАНКОВ, А. Н.: *О специфике развития русской литературы XI – первой трети XVIII века. Стадии и формации*. Москва: Языки славянской культуры, 2009. 264 с. ISBN 978-5-9551-0307-5.

АЛЕКСЕЕВА, Н. Ю., СОЛОВЬЕВ, А. Ю.: О становлении новой русской литературы в первую треть XVIII века. *Русская литература*, 2023, 2, с. 17–28.¹

Podoba ruské literatury, její podivuhodná geneze, pokusy o její periodizaci a vědomí souvislostí s vývojem evropských literatur bylo mým stěžejním zájmem řadu let, a to od jednotlivých raných studií až po syntetické práce shrnujícího charakteru.² Právě ruských historiků literatury, kteří se zabývají přechodem od staroruské k novoruské literatuře, není zase tolik, takže jejich práce vzniknuvší v tomto století jsou nejen pro mě důležité, neboť v doznívající postmoderní situaci a atmosféře³ se sice objevily snahy o restituci historie literatury a její teorie, ale problém periodizace ani v této souvislosti rozhodně nestál v centru pozornosti literárních teoretiků a historiků, a to nejen ve sféře rusistiky. V případě ruské literatury je to zvláště zajímavé, neboť slovanské literatury obecně mají specifickou vývojovou trajektorii danou historickými okolnostmi, různým tzv. zpžděním nebo zrychlením, anomáliemi přijímaných literárních směrů a v zásadě jejich prostupováním a porušováním alespoň rámcové časové posloupnosti, jak

1 Pokud jde o autory, představují ve svých oborech špičku: Oľga Lebeděvová/Lebedeva, literární vědkyně z Tomsku, roč. 1953, její odborný zájem se soustřeďuje na ruskou literaturu přelomu 18. a 19. století, zabývá se i uměleckým překladem, také tvorbou V. A. Žukovského, A. S. Puškina, A. S. Gribojedova, přednášela světovou literaturu a psala o ruském 18. století. A. N. Užankov, roč. 1955, rodák z Černigova (Černihiv) na Ukrajině, jeho činnost má velké rozpětí od žurnalistiky, literární kritiky, časopiseckého redaktorství až po medievistiku, na niž se v poslední době orientoval, přičemž právě recenzovaná kniha vzbudila značnou pozornost. Naděžda Jurjevna Alexejevová/Aleksejeva se zabývá ruskou ódou 17. a 18. století, teorií verše, reformami ruské versifikace, textologií, pracuje v Ruské akademii věd v Puškinově domě, zabývá se mimo jiné edicí spisů A. Sumarokova. Andrej Jurjevič Solovjov, roč. 1985, pracuje také v Puškinově domě, zabývá se různými autory 18.–19. století, jeho disertace, kterou roku 2022 obhájil v Tartu, nese název *Problema „Rossija i Jevropa“ v ruských literaturnych puteštvijach (Fonvizin – Karamzin – Dostojevskij)*.

2 Viz [POSPÍŠIL 1976, 2000a, 2000b, 2004b, 2006b, 2007, 2008c, 2009, 2013, 2014a, 2015a, 2015b, 2023a, 2023b, 2023c].

3 [POSPÍŠIL 1994].

jste na to většinou zvyklí v případě západoevropských literatur, tedy francouzské, anglické nebo i španělské. Ve východoslovanském prostoru je to ještě anomálnější vzhledem k složitostem vnitřní diferenciaci, vývoji v dualitách nebo antinomiích (Slované – vikingové/varjagové, pohanství – křesťanství, východní křesťanství – západní křesťanství, Rusko a Evropa, západnictví – slavjanofilství – euroasijské apod.), církevnímu schizmatu, mongolskému vpádu a třísetleté okupaci a současně koexistenci, několikerym pokusům o evropeizaci shora atd.⁴

To, co u ruských knižních publikací, studií a učebnic, jež se tak či onak týkají periodizace ruské literatury a onoho zlomu mezi staroruskou a novoruskou, resp. ruským středověkem a novověkem, neustále překvapuje, je jakási vnitřní nesourodost, nenávaznost, diskontinuita: každý badatel navazuje na jiné předchůdce a některé ignoruje nebo dokonce ostrakizuje, a to mluvím o ruské medievistice i obecných dějinách literatury. Rusové se vlastně ještě nedohodli, jak budou vývoj své literatury klasifikovat: jestli to bude staroruská literatura – zde však zase zapominají, že k její podstatné části, onomu „společnému základu“, minimálně do 13. století a de facto mnohem déle, se dnes hlásí také ukrajinská a běloruská literatura (staroukrajinská a staroběloruská), i když by mělo být zřejmé, že ve středověku má slovo „ruský“ širší význam, tedy „východoslovanský“, když pomineme původní ugrofinský význam trvající dodnes ve finštině („ruotsi“), tedy „skandinávský, švédský, Švédsko“, ale má vztah ke všem východním Slovanům; proto rád používám neúsporného, neobratného spojení „stará/středověká literatura východních Slovanů“ a ta ve svém celku trvá – s různými diferenciacemi – velmi dlouho [POSPÍŠIL 2014b]. Tedy staroruská literatura (древнерусская, древняя русская, v 19. století často jako старинная русская литература), což je vlastně sakrální středověk, tedy 11.–17. století, vyčlení se jako tranzitivní 18. století, a vše pozdější je novoruská literatura, jež ovšem začíná již v 18. století nebo na jeho konci a někteří tvrdí, že už o století dříve. Nebo se využívá jiných kritérií, tedy stylových formací, kulturních epoch, jež však přesahují všechny hranice a na žádný velký vývojový hiát neukazují; česká literatura se dělí na staročeskou a starší českou, přičemž jejich hranice tvoří husitské války, a novočeskou přibližně od roku 1730, tedy zhruba od renesance a humanismu a od 18. století dále. Pokud jde o neruskou rusistiku, ta se v takových ruských pracích objevuje většinou toliko v angličtině, němčině, někdy i francouzštině, v jiném jazyce jen zřídka, tedy tradičně slavica non leguntur. K tomu se budeme ještě průběžně vracet.

Nejstarší z uvedených publikací je kniha Olgy Lebeděvové o literatuře období, které se tradičně označuje jako „dílna ruské literatury“ (the workshop of Russian literature, die Werkstatt der russischen Literatur) v podstatě ve všech evropských

4 V obecné rovině přispěli k otázkám periodizace mimo jiné Dmytro Čyževskij a Igor Smirnov, viz monografii Romana Mnicha, naši recenzi a dvě studie [POSPÍŠIL 2022, 2023a, 2023d].

a amerických rusistických kompendiích. Jde o tzv. přechodné, tranzitivní období, kdy prý ruská literatura dohnala evropský vývoj, dokončila za Petra I. a jeho nástupců, i když nikoli přímočaře, proces evropeizace společenského a ekonomického života, a tedy i kultury a různých druhů umění. To ovšem nemůže být pravdivé tvrzení, které je však motivováno skutečností, že ruská literatura od druhé poloviny 19. století a zpětně patrně ještě dříve začala určovat charakter světového písemnictví a od ruského realismu a dominance ruského románu dosáhla ve světě dominantního postavení: její díla, a to nejen Lva Tolstého a Fjodora Dostojevského, ale i Nikolaje Gogola, Ivana Turgeněva nebo Antona Čechova inspirovala zejména světovou modernu a avantgardu v podstatě až do poloviny 20. stoletím, a to i ve spojení s ruským stříbrným věkem a avantgardou, jež symbolicky trvala do roku 1930, tedy do reálného nástupu Stalinova režimu osobní moci. Jak k tomu došlo? Muselo jít o velmi rychlý, *via facti* explozivní postup ve vývoji umění, jeho tvaru, poetiky, ale umění, jak známo, nelze řídit administrativně, alespoň ne v úplnosti, neboť má své vlastní autonomní zákonitosti. I když ruské 18. století skutečně znamenalo výrazný postup, fakticky šlo zase jen o posun, nikoli o totální rekonstrukci celé literatury a osvojení poetiky toho, co vládlo na Západě, nehledě na celou vývojovou trajektorii vedoucí od románského stylu přes gotiku, renesanci a humanismus k manýrismu a baroku, jež se považuje za první silný směr, jenž na slovanském východě zavládl. Píšeme záměrně na slovanském východě, neboť dnes a zejména dnes se zase vede spor, jak ostatně někteří badatelé tvrdí, že ruskou literaturu vlastně vytvářeli Ukrajinci a je to do značné míry pravda (totéž však můžeme říci o Polácích a také v různém počtu o jiných národech, když pomyslíme na původ „Habešana“ Puškina, „Skota“ Lermontova, „Dána“ Dala, „litevského Tatařa“ Dostojevského, „Švéda“ Veltmana, Poláka Bulgarina/Buľharyna, o čemž jsme psali v souvislosti s přirozenou multiliterárností ruského prostoru⁵, když víme, že jedním z výrazných literárních koridorů, kudy přes Polsko proudila k východním Slovanů tzv. západní literatura, byla tzv. západní Rus⁶ Slovo „Rus“ samozřejmě neznamená jen Moskevskou Rus, Velkou Rus, ale celý východoslovanský areál, když pomineme původní ugrofinský význam); tudy šly barokní vlivy a jezuitské školství do Kyjeva a dál. Jak složitý to byl proces, ukazuje například dílo ukrajinského klasika, kterýž ovšem moderní ukrajinštinou nepsal a jeho díla se tedy do moderní ukrajinštiny musejí překládat, a to Hryhorije Savvyče Skovorody, jehož Ukrajinci považují za svého literáta, básníka a Rusové zase za předchůdce ruské filozofie, jenž ve svém náboženském o světském díle nasál svými cestami celý evropský kulturní a umělecký vývoj a snažil se jej přetavit v novou strukturu.⁷ Celé tajemství spočívá v tom, že východoslovanský

5 Viz [POSPÍŠIL 2023b, 59–75].

6 Viz naši recenzi [POSPÍŠIL 2006a, 326–327].

7 Viz naše studie a recenze: [POSPÍŠIL 2003, 2004a, 2006c, 2008a, 2008b].

prostor si udržoval svou jazykově kulturní celistvost, že jazyk mluvený byl ve svých interdialektech srozumitelný a podobně spisovný jazyk, v podstatě církevní slovanština v různé míře kontaminována východoslovanskými prvky. To ovšem neznamená, že po několik staletí nedocházelo k vnitřní diferenciaci, jejímž volným vyústěním byl vznik východoslovanské umělecké, kulturní a národní tripartice, ale bez vědomí východoslovanského kulturního celku nepochopíme ani pozdější jevy.

Oľga Lebeděva chápe tzv. ruské 18. století tradičně jako ruský, tedy velkoruský jev: je to dáno oficiálně od roku 1721 existencí Ruského impéria, ale, jak známo, kulturní jevy jsou mnohem různobarevnější. Její monografie je literárněhistorického, ale i teoretického a didaktického rázu, je vlastně učebnicí a tomu je podřízen i způsob výkladu, aniž by to snižovalo její vědeckou úroveň. Odcitujme klíčovou partii o periodizaci ruské literatury 18. století: „Литература первой трети XVIII в. (1700–1730): момент перехода от традиций русской средневековой книжности к словесной культуре общеевропейского типа. Это время прихотливого смешения культурных установок древнерусской литературы — анонимной, рукописной, связанной с культурой церкви — и ориентации на словесную культуру нового типа — авторскую, печатную, светскую. В культуре Петровской эпохи господствует так называемый «панегирический стиль», порожденный, с одной стороны, пропагандистским пафосом культурных деятелей эпохи государственных преобразований, а с другой — стремительным усвоением символики и образности европейского искусства. Наиболее репрезентативная фигура этой эпохи — Феофан Прокопович...[...] Период становления, укрепления и господства классицизма (1730-е — середина 1760-х гг.). На протяжении 1730–1740-х гг. были осуществлены основные нормативные акты русского классицизма, смысл которых заключался в создании стабильных, упорядоченных норм литературного творчества: реформа стихосложения, регламентация жанровой системы литературы, стилевая реформа [...] Вторая половина 1760-х — 1780-е гг. — третий период развития русской литературы XVIII в. — является наиболее бурным и многоаспектным, как и соответствующий ему период русской истории. Конец 1760-х гг. — эта первая эпоха гласности в русской истории нового времени — ознаменовался невиданным расцветом публицистических жанров на страницах периодических изданий 1769–1774 гг. В это же время в устойчивой иерархической жанровой системе классицизма намечаются внутренние вихревые движения и кризисные явления, спровоцированные вторжением низовой демократической беллетристики в высокую литературу [...] Последнее десятилетие XVIII в. — 1790-е гг. — принесло с собой перемену типа эстетического сознания и окончательный перелом от идеологии к эстетике в литературных теории и практике. 1790-е гг. ознаменованы тем, что классицизм в качестве основного литературного метода уступает место

сентиментализму, разум — чувству, стремление внушить читателю моральную истину — стремлению взволновать и эмоционально увлечь.“ [LEBEDEVA 2003].

To je tradiční, dalo by se říci všeobecně uznávaný vývojový model ruské literatury, který však již ve 20. století doznal v některých koncepcích výrazných změn.

Vždy se podivuji, že Rusové většinou zcela ignorují návrh nové periodizace, jež už v 70. letech minulého století, s náznaky na konci 60. let vypracoval pro někoho poněkud kontroverzní, v každém případě koncepční a kreativní teoretik literatury Vadim Kožinov (1930–2001)⁸, u nás známý překladem knihy *Zrození románu (Proischoždenije romana, 1963, čes. 1965)*, ten, kdo uvedl M. Bachtina zpět do oficiálního oběhu a tím i do světa. Jeho studie – a bylo jich více a ještě více bylo polemik s nimi – navrhoval zcela odlišnou vývojovou trajektorii, logičtější a se značným časovým posunem. K jeho objevům patří široký pojem ruské renesance, jež se jako taková na slovanském Východě příliš neprojevila a jež podle Kožinova trvala ve své zvláštní podobě v podstatě od Lomonosova po Puškina, vše ostatní bylo později, tedy zcela potlačil klasicismus, čímž vyvolal odpor autora monografie o ruském klasicismu, na niž se i autoři přítomných recenzovaných edic odvolávají, Ilji Zacharoviče Sermana (1913–2010), který po emigraci již v 70. letech minulého století (po emigraci, k níž byl vlastně donucen, a to roku 1976, působil a zemřel Jeruzalémě. Pamatuji se, jak Filozofickou fakultu tehdejší Univerzity J. E. Purkyně v Brně (dnes opět Masarykova) navštívila jeho blízká kolegyně Galina Nikolajevna Moisejeva (1922–1993), ruská znalkyně starší ruské literatury, pozdější autorka knihy o ruské ženské literatuře⁹; oba byli, jak ukazují jejich jména, Židé, kteří byli často klíčovými postavami ruské kultury a vědy, a s prstem na ústech nám tuto skutečnost jaksi tajemně sdělovala, neboť asi nebylo radno o tom veřejně mluvit). [SERMAN 1973] Chci tím naznačit, že v oblasti periodizace ruské literatury a hledání onoho zlomu od středověku k novověku „nihil novi sub sole“, stále se vracejí stará schémata a je to pochopitelné. Proč Kožinov ve svém paradigmatu vynechal zrovna klasicismus není jasné, když bylo možné jej začlenit pod tzv. ruskou renesanci jako ostatní směry. V jejím řečišti se rozvíjely vlastně všechny směry od renesance přes baroko, rokoko, klasicismus, sentimentalismus, preromantismus, romantismus a další. V. Kožinov posunul vývoj ruské literatury k současnosti s tím, že podle něho nebylo možné, aby tzv. zpoždění, podle něho 250 let, nebylo možné „dohnat“ za necelé jedno století. S tím lze ovšem souhlasit jen s tím, že bylo možné za několik desetiletí napodobovat, byť nedokonale, evropský vývoj, ale vstřebávat jej postupně: odtud ožívování baroka (Gogol), sentimentalismu (Tolstoj, Dostojevskij) a romantismu (slavjanofilství), vlastně v podobě panromantismu

8 Viz [KOŽINOV 1977, 137–177]. K periodizaci ruské literatury a jejich jednotlivých časových úseků se vyjádřil již roku 1968 v čas. *Voprosy literatury* (č. 5/1968) *K metodologii istorii russoj literatury*; stať vzbudila velký rozruch a polemické diskuse.

9 Viz [MOISEJEVA 1980, 1990a, 1990b]. Je autorkou řady dalších publikací ze starší ruské literatury.

směřujícím k moderně a snad až k postmoderně, prochází jako spodní proud celou ruskou literaturou. Tento postup nedokonalého napodobování západoevropských vzorů (francouzských, anglických španělských, německých) a otvírání nového okna k dalšímu originálnímu vývoji jsme nazvali prae-post efekt/paradox a vyložili jej v desítkách studií a několika knižních publikacích (některé uvádíme v poznámkách této úvahové recenze).

Autorka pojímá svou učebnici, jak řečeno, tradičně. Již v úvodu vychází z filozofické evoluce, z nástupu racionalismu a celkově z tzv. obrazu světa, který se utváří v evropském myšlení. Z toho, co jsme výše odcitovali z jejího pojetí periodizace literatury 18. století, vyplývá, že autorka chápe toto období jako přechodné a vychází z jeho smíšeného charakteru, přičemž za základ považuje i staroruskou literaturu. Zde je jeden problém, k němuž se vrátíme v některých našich studiích: povaha ruské literatury 18. století je založena na smíšení autochtonního a alochtonního pramene, přičemž alochtonní je budován shora formou státní politiky, tedy překládání a parafrázování západoevropských literatur a jejich žánrových modelů. Klíčový význam autorka přikládá racionalistickému klasicismu. Ale to, co je tu s těžejší, je soubor sakrálního rázu staroruské literatury se sekularizací, která nebyla v Rusku nikdy dokončena; problém sekularizace dnes ústí v postsekularismus, tedy jakýsi návrat k sakralitě, ovšem korigovaný sekularizační fází vývoje jako realizace Heglova zákona negace negace.¹⁰ Klasicismus autorka pokládá za metodu tvorby, stejně jako jiní v rámci někdejší sovětské a později i ruské literární vědy považují kritický a socialistický realismus za metodu. Je to oprávněné pouze tak, že každý umělecký/literární směr má svou metodu nebo metody, jinak řečeno, postupy, dle ruských formalistů „prijomy“. Celé 18. století formuje podle klasicistické dominanty. To se snadno pozná podle žánrové preference: zvláštní kapitolu tu má v klasicismu kvetoucí satira, óda, preskriptivní teorie (V. K. Trediakovskij), tragédie (A. P. Sumarokov), ale také komedie (V. I. Lukin), ovšem i satirická publicistika jako iniciátor nových žánrových forem, z toho často vycházející narativní próza; problematičtější se mi jeví existence lyricko-epické poémy, neboť si myslím, že tento charakter žánr získal až za časů romantismu, zde jde o čistou či víceméně čistou lyriku (problém hranice lyriky a epiky je osobitý; epika je vlastně algoritmus kroků, takže lyrika je v tomto smyslu fragmentární epikou) na úrovni ódy, jsou zde jako exempla uváděna díla V. V. Kapnista, nebo D. I. Fonvizona (von Visin) a ovšem parodie (I. A. Krylov), hlavně však heroikomický žánr, jenž kdysi tak brilantně monograficky analyzoval Karel Krejčí¹¹ (o něm však tu není zmínka, i když píše i o ruské a hlavně ukrajinské literatuře, jež heroikomikou v moderní době vlastně začíná); odborná literatura

10 Viz naše studie a knižní publikaci [POSPÍŠIL 2018a, 2018b, 2019, 2020, 2023c].

11 Viz [KREJČÍ 1964].

je sensu stricto jen ruská. Zde se již blíží sentimentalismus. Jinak řečeno: celé 18. století vládne klasicismus, až na konci směr preromantismu (o tom se příliš nepíše a ani se autorka nenamáhá nějak klasifikovat a od sebe oddělit preromantismus a sentimentalismus) a sentimentalismu. Přitom se ještě na konci tohoto období sráží ruský středověk a novověk, alespoň v rovině jazyka: zde stačí srovnat erbovní díla Radiščeva a Karamzina, tedy oba travelogy.¹² Ale kde jsou další díla, napodobeniny evropských bestsellerů Samuela Richardsona apod., které tak fascinovaly Taťánu Larinovou? Nebo otec a syn Eminovi, kteří byli tvůrci ruského románu, byť zjevně odvozeného? Berme to tak, že jde primárně o učebnici, a že jsou tu metodicky reliéfně zdůrazněna určitá díla a určité osobnosti, ale bez těch „drobných“ tvůrců by nebyl onen přechod ruského písemnictví k novověku možný. Musíme přiznat, že se v ruské literatuře 18. století zrcadlí také jiné směry: dožívající baroko, rokoko (to trvá až do 19. století, příkladem jsou Děržavinova báseň *Zvanskaja žizn'*, tedy odpor k oficialitám, únik do soukromí, do útočiště rodinného života), preromantická proudění (*веяния*)¹³, chybí tu samostatná kapitola o zrození ruského románu, což byla událost pro vývoj ruské literatury zcela rozhodující. To, co kniha O. Lebeděvové přináší nového, je, že při studiu ruské literatury 18. století vychází z vývoje evropského myšlení a evropské filozofie; čekali bychom však větší důraz na utilitarismus J. Benthamu a na souvislosti předchozí, které se tu projevují, např. v próze raného A. N. Radiščeva, jenž jako spodní proud inspiroval – ovšem kromě L. Sterna – mladého Lva Tolstého v jeho volné tzv. autobiografické trilogii, např. *Deníkem jednoho týdne*. Radiščev v tom nebyl sám, drobná próza N. M. Karamzina svědčí o tom, že ruský sentimentalismus měl svoji vlastní vývojovou trajektorii, již anticipoval leccos z modernistických experimentů J. Joyce, A. Bělého nebo M. Prousta, což může šokovat.¹⁴ A potom snad ještě ideologická pozice znovu raného A. N. Radiščeva ovlivněná francouzskými předrevolučními filozofy, ale také válkou amerických kolonií za nezávislost, když ve Volnosti oslavuje Washingtona – tu spojitost s USA bych tu zdůraznil – vždyť na ni navázali v relativně blízké době děkabristé, zejména v radikálnější variantě ruské ústavy v Pestělově Jižním spolku.¹⁵ Šlo, jak známo, v podstatě o republikánskou, „americkou“ alternativu projektu konstituce podle reálného britského modelu konstituční monarchie (Britové ústavu v našem slova smyslu ovšem nemají, je to jen kolekce zákonů a sepsaných zvyklostí – constitutional conventions) Nikity Muravjova ze Severního spolku, Ruskou pravdu, oficiálně to byla *Заповедная государственная грамота великого народа российскийского, служащая*

12 Viz naše studie [POSPÍŠIL 1983, 1998, 2016, 2017a].

13 Viz [ALEKSEJEV 1972].

14 Viz [POSPÍŠIL 2017b].

15 Viz o tom [BODEN 1968].

заветом для усовершенствования России и содержащая верный наказ как для народа, так и для временного верховного правления, обладающего диктаторскими полномочиями (zkráceně Конституция Государственный завет) – дано to bylo samotným Pestělem.

Summa summarum: Kniha O. Lebeděvové je metodicky vydařená, vědecky v něčem podnětná, zejména svými akcenty na filozofii, jinak nesoucí tradiční vlastnosti ruské literární vědy – absence Kožinovy koncepce už ani nepřekvapuje, chybí v podstatě ve všech kompendiích, které se zabývají historií ruské literatury a zejména její periodizací.

Platí to i o vědecktější pojeté, širěji koncipované knize A. N. Užankova. Již na počátku se autor odvolává na řadu ruských badatelů, včetně medievistů (Alexandr Sergejevič Lappo-Danilevskij, Pavel Nikitič Sakulin, kníže Nikolaj Sergejevič Trubeckoj, Vladimir Nikolajevič Peretc, Varvara Pavlovna Adrianova-Peretc, Dmitrij Sergejevič Lichačov), kteří upozorňují na nediferencované pojetí vývoje ruské literatury: „В курсе лекций, читанных в зимнем семестре 1925–1926 гг. в Венском университете, Н. С. Трубецкой констатировал: «Суждения и представления о древнерусской (и допетровской) литературе подчинены совершенно ложным концепциям. Ее, как и всю культуру допетровской эпохи, сравнивают с европейской, судят о ней с этих позиций, в силу чего, разумеется, и понимают ее абсолютно неправильно (курсив мой. — А. У.). К сожалению, такой неверный подход к древнерусской литературе содержится во взглядах самих русских литературоведов. Реформы Петра Великого создали пропасть между допетровской и послепетровской Россией, и новые поколения, пришедшие после Петра, смотрели на все дореформенное как на варварское, примитивное и малоценное. Лишь в начале нашего века, когда была заново ‚открыта‘ древнерусская живопись, невероятно высокий уровень иконописи поколебал миф о древнерусском ‚варварстве‘ и поставил под сомнение его истинность. Но случившееся с живописью, к сожалению, не произошло с литературой: она и доселе не ‚открыта‘»“ [UŽANKOV 2009]. Nutno poznamenat, že v případě N. Trubeckého šlo také o vliv koncepcí euroasijství, které vyznával [TRUBECKOJ 2017], jak o to svědčí jeho korespondence s tehdejší profesorem Masarykovy univerzity v Brně Romanem Osipovičem Jakobsonem, tedy – schematicky řečeno – pojetí Ruska jako samostatného kontinentu, ani Evropy, ani Asie, v níž Petrova evropeizaci nebyla přijímána zcela. Je však pravda, že na celý vývoj ruské literatury nelze brát mechanicky měřítko Evropy, nebo spíše západní Evropy (vždyť i německá literatura také doháněla západní Evropu, jak dokládají snahy preromantického hnutí Sturm und Drang), zejména Francie, má svoji vlastní evoluční trajektorii danou historicky. Na to, že Vadim Kožinov je i v této knize neznámým pojmem, jsme si už zvykli. Užankov koncipuje vývoj ruské literatury od staroruské k novoruské jako jednotlivá stadia a formace, tedy formuluje stadiální pojetí vývoje ruské literatury jako celku. Do utváření literární formace

začleňuje také tzv. světový názor (mirovozzrenije, Weltanschauung; dříve se užívalo spíše pojmu „mirosozercanije“), a do periodizace literatury zařazuje také periodizaci obecných dějin a tzv. občanskou historii; procesy periodizace jsou komplikovanější a více hierarchizované, ale vnitřně nepřinášejí v podstatě mnoho nového, snad jen podle Lichačova teorii epochálních stylů, jež se v rámci formací realizují. Ruskou literaturu vidí Užankov zcela přirozeně jako součást světového vývoje, do něhož řadí i tzv. uměleckou metodu. Je těch pojmů podle mého soudu zbytečně mnoho a řekl bych, že ve snaze uchopit celistvost ruské literatury jde autor, abych použil lidového jazyka „s kanónem na vrabce“, tedy mnoho pojmů, příprav a klasifikací, např. „mirovozzrenije“, „miroponimanie“, mirovosprijatije“, „miropostiženie“, „osmyslenie tvorčestva“, než se konečně dostane k vlastnímu materiálu. Jednotlivé kapitoly jsou konstruovány poněkud stereotypně: stádium 11.–12. století: světový názor, reflexe tvorby (osmyslenie tvorčestva; Z. Mathauser používal někdy rusismu „osmysleni“, tedy dodávání smyslu), a spisovatelské práce, konkrétní díla; poté další staletí 13., 14., 15. s touž strukturou spolu s pojmem „miroponimanie“, za zvláštní období pokládá konec 15. a 30. léta 17. století, posledním stádiem, jímž se autor zabývá, je stádium představení světa neboli reprezentace světa, rus. „miropredstavlenie“. To, co Užankov přináší nového, je komplexita periodizace, která vyplývá z různých zorných úhlů, jimiž je umělecká tvorba nazírána. Oproti tomu je však metodologické „lešení“ příliš složité, které touto složitostí zastírá ostrost poetiky a morfologické hrany konkrétních literárních jevů. Užankovovo pojetí je vlastně průnikem či vrstvením toho, co v jiné podobě s určitými posuny známe z Lichačovových stylových formací a jeho Poetiky staroruské literatury, jež modelovaly ruskou středověkou literaturu a v podstatě z ní poněkud uměle vytvořily jeden evoluční celek.¹⁶

Poslední recenzovaný text je studie dvou autorů uveřejněná v prestižním časopise Russkaja literatura, orgánu Puškinova domu coby akademického centra studia ruské literatury v Sankt-Peterburgu. Autoři vycházejí ze známého názoru A. M. Pančenka, který tranzitivní období ruské literatury od středověku k novověku posunul do počátku 17. století, tedy do nástupu prvních Romanovců. To pokládá autor za axiomatické, tedy že toto období jde skrze baroko z Polska: „Ведь главное в литературе, предшествующей классицизму, не то, что она барочная, а то, что это была литература, уже оторвавшаяся от своего славянского православного пространства и начавшая дрейф в сторону Западной Европы. Первое, с чем она столкнулась, была литература

16 Připomínáme tu Lichačovovy knihy, z nichž ty klíčové byly přeloženy do češtiny, např. *Poëtika drevnerusskoj literatury*. Leningrad 1967; *Razvitije russkoj literatury X–XVII vekov: èpochi i stili*. Leningrad 1973, ale také např. skvělá *Poëzija sadov: K semantike sadovo-parkovyh stilej*. Leningrad 1982, a ovšem desítky a stovky knih, edic, studií na různá témata od medievistiky po literaturu 20. století, od textologie ke kulturologii a sémiotice, ale zdaleka ne všechny se dotýkají periodizace ruské literatury.

Slavia romana, ukazující se v začátku konečným bodem pohybu. Podmínky vzájemných vztahů s Polskem určily polské učitelství našich prvních evropských lekcí literatury. Jak často bývá, hluboké vnitřní přání změny bylo uspokojeno díky vnějším okolnostem, v tomto případě – sousedství.“ [ALEKSEJEVA, SOLOVJOV 2023, 18] A dále: „Přechod ruské literatury k klasicismu je druhá evropeizace ruské literatury, nebo druhý přechod k nové ruské literatuře. Samotný přechod k klasicismu probíhal v letech 1730–1750, a poté literatura pokračovala v rozvoji v jeho rámci, což nebránilo vzniku uvnitř ní nových směrů, například, jako sentimentalismus. Příznaky přechodu k klasicismu jsou vědomí nutnosti vytvořit nový ruský literární jazyk a vynášené úsilí v tomto směru, orientovanost, která často a nepřímo probíhala přes německou poezii, na poezii francouzského klasicismu, s jehož ne takovou žánrovou soustavou, méně odlišnou od známé nám z školních učebnic.“ [ALEKSEJEVA, SOLOVJOV 2023, 19–20].

Hlavní důraz je kladen na to, že v přechodném období se odehrává odchylka od Slavia Orthodoxa k Slavia Romana, tedy k latinské a románské vzdělanosti, ale to bylo pozdější, neboť v Evropě tato doba tehdy již odezněla; v tom je podstata sporu baroka a klasicismu, které také měly přechodná pásma, zejména ve Francii, která baroko dlouho neuznávala (jak tu nezapomenout na průkopnickou roli Václava Černého!), stejně jako Anglie (metaphysical literature). Evropská literatura nebyla rozhodně kompaktním celkem, byla naopak vnitřně heterogenní, národně rozdělená, a to se promítalo i v ruském prostoru. Pokud jde o počátek přechodu, jenž je takto vztažen k počátku 17. století, i když s tím lze souhlasit, nelze z toho vyvozovat, že se tento přerod odehrál už tehdy. Protiargumentem je již to, že tehdy celá Evropa prožívala velký přerod, jenž ovšem není srovnatelný s mírnými reformními posuny v Rusku: bylo to období náboženských sporů, konfliktů a válek, včetně třicetileté, z níž se vynořují nové hranice Evropy dané vestfálským mírem a hlavně etnickými přesuny, masovou genocidou celých národů, transfery obyvatel, loupeží (německé „plündern“ je právě z této doby): z této katastrofy se vynořují zcela jiné národy s jinou mentalitou: Angličan shakespearovských dramát se nepodobá gentlemanu období Johna Locka. V Rusku, kde dochází pouze k reformě kultury v pravoslavné církvi, jež však způsobí rozkol, jde hlavně o hospodářský vzestup a stopovou evropeizaci, ale, jak dokládají světské povídky 70. let 17. století (povídky o Savvovi Grudcynovi, Frolovu Skobejevovi apod.), které se nacházejí v konfliktu se starověreckou prózou protopopa Avvakuma Petrova, svědčí spíše o rozmachu Ruska na východ, obchodování na Volze, přirozené multikulturalitě. Otázka, kterou si autoři kladou, tedy kdy je toto období přechodu ukončeno, kdy uvádějí mimo jiné Antiocha Kantémira a Nikolaje

Karamzina, zodpovídají v tom smyslu, že je třeba hledat a analyzovat zasuté texty. Těmi jsou například dramata Dmitrije Rostovského a dobovému čtenáři neznámá korespondence Antiocha Kantémira, ruského vyslance v Paříži a Londýně, která svou žánrovou podstatou travelogu anticipuje Karamzinovy *Dopisy ruského cestovatele*. Nejpodstatnější však je, že detailnější poznání složitého přechodu ruské literatury od staroruské k novoruské ještě neznamena, že jde o dokonaný přechod od středověku k novověku: ruský středověk nekončí Kolumbovým objevením Ameriky, neboť souvislosti s nikdy nedokončenou sekularizací a formováním jazyka a stylu svědčí o značném posunu k současnosti: o tom se autoři zmiňují spíše okrajově. Vypomáhají si, jak je u Rusů zvykem, antropologickou dominantou, tedy tzv. obrazem, postavou člověka: na tom postavil svá díla jak D. S. Lichačov, tak např. Anatolij Sergejevič Djomin (roč. 1935). Co je však nejpodstatnější, to je studium nově objevených nebo zasutých, upozaděných textů, abychom mohli tento přechod ve všech peripetiích detailně prozkoumat. Zřejmě půjde o čerchovanou vývojovou čáru, stokrát přerušovanou neustálými návraty a skoky vpřed, jak je to pro ruský vývoj charakteristické. Studie obou autorů k tomu vytváří zatím úvahové, teoretické předpoklady s několika akcenty.

Všechny studie, dvě knižní a jedna časopisecká, dokládají obtížnost odpovědi na otázku tranzice ruské literatury od středověku k novému období, od sakrality k sekularitě, od východní ortodoxie k románskému světu. Ukazuje také na to, že k tomu ruští rusisté potřebují hlubší znalosti evropského vývoje, nikoli jen obrysové, neboť jejich závěry jsou v tomto smyslu někdy nepřesné, např. pokud jde o charakter baroka, klasicismu a návratů k antice. Problémem zůstává ignorance zahraniční rusistiky, kromě anglojazyčné, de facto americké, s výjimkou jednotlivin jinojazyčných, ovšem – jak ukazuje případ Vadima Kožinova – i vlastní ruské produkce.

Ivo Pospíšil

Bibliografie:

- ALEKSEJEV, M. P. (ed.). (1972): *Rannije romantičeskije vejanija*. Leningrad.
- ALEKSEJEVA, N. Ju., SOLOV'JEV, A. Ju. (2023): O stanovlenii novoj russkoj literatury v pervuju tret' XVIII veka. *Russkaja literatura*, 2023, 2, s. 17–28.
- BODEN, D. (1968): *Das Amerikabild im russischen Schrifttum bis zum Ende des 19. Jahrhunderts*. Hamburg.
- KOŽINOV, V. (1977): K sociologii russkoj literatury XVIII–XIX vekov (K probleme literaturnych napravlenij). In: *Literatura i sociologija*. Moskva, s. 137–177.
- KREJČÍ, K. (1964): *Heroikomika v básnictví Slovanů*. Praha.

- LEBEDEVA, O. (2003): *Istorija ruskoj literatury XVIII veka*. Moskva. <http://lomonosov.niv.ru/lomonosov/kritika/lebedeva-istoriya-literatury/index.htm>.
- LICHAČOV, D. S. (1967): *Poètika drevnerusskoj literatury*. Leningrad.
- LICHAČOV, D. S. (1982): *Poèzija sadov: K semantike sadovo-parkovyh stilej*. Leningrad.
- LICHAČOV, D. S. (1973): *Razvitije ruskoj literatury X–XVII vekov: èpochi i stili*. Leningrad.
- MNICH, R. (2021): „Receptivnaja èstetika“ Dmitrija Čiževskogo. Siedlce.
- MOISEJEVA, G. N. (1980): *Drevnerusskaja literatura v chudožestvennom soznanii i istoričeskoj mysli Rossii 18 veka*. Leningrad.
- MOISEJEVA, G. N. (1990a): *Žozef Dobrovskij i Rossija. Pamjatniki ruskoj kul'tury XI–XVII vekov v izučeníi češského slavista*. Leningrad.
- MOISEJEVA, G. N. (1990b): *Zapiski russkich ženščin XVII i pervoj poloviny XIX vekov*. Moskva.
- POSPÍŠIL, I. (2019): Anticipace postsekularity v první Československé republice jako syntéza a východisko k světovosti české literatury. *Slavica Litteraria*, 2019, č. 2, s. 19–35.
- POSPÍŠIL, I. (1983): Dvorní historiograf na přelomu epoch (N. M. Karamzin). *Kmen*, 1983, č. 24, s. VIII.
- POSPÍŠIL, I. (2006c): Fundamentální německá práce o Hryhoriji Skovorodovi z hlediska ontologické poetiky. *Slavica Litteraria*, 2006, s. 271–273.
- POSPÍŠIL, I. (2022): Fundamentální práce o klíčovém literárním vědci 20. století: badatelské rozpětí Dmytra Čyževského. *Novaja rusistika*, 2022, č. 1, s. 84–90.
- POSPÍŠIL, I. (2000a): K nekotorym specifickým čertam razvitija ruskoj literatury. *Slavica Litteraria*, 2000, X 3, s. 29–42.
- POSPÍŠIL, I. (2007): K otázce periodizace literatury 18. a 19. století. In: *Slovenská literatúra 18. a 19. storočia. História – Teória – Interpretácia*. Bratislava, s. 157–178.
- POSPÍŠIL, I. (2023b): K probleme polimental'nosti ruskoj literatury. *Mirgorod*, 2023, 1–2, s. 59–75.
- POSPÍŠIL, I. (2014a): K teorii dějin slovanských literatur (problém celistvosti a periodizace). In: *Výuka jihoslovanských jazyků a literatur v dnešní Evropě*. Brno, s. 95–102.
- POSPÍŠIL, I. (2023a): Literární směry v slovanských literaturách a jedna případová studie (Utváření naturalismu v ruské literatuře). *Slavica Litteraria*, 2023, č. 1, s. 7–28.
- POSPÍŠIL, I. (2015a): *Metodologija i teorija literaturovedčeskoj slavistiki i Central'naja Jevropa*. Siedlce.
- POSPÍŠIL, I. (2004a): Minus pafos ta apologetyka. *Slovo i čas* (Kyjiv), 2004, 5, s. 76–78.
- POSPÍŠIL, I. (2003): Monografie o Hryhoriji Skovorodovi a obecné otázky ukrajinskosti. *Slavica Litteraria*, 2003, X 6, s. 183–185.
- POSPÍŠIL, I. (2015b): *Na forpostach teorii i istorii klassičeskoj ruskoj literatury*. Siedlce.

- POSPÍŠIL, I. (2004b): Nekoľko zamečanij o koncepcii ruskoj literatury v knihe Dmitrija Čiževskogo *Russische Literaturgeschichte des 19. Jahrhunderts* (1964, 1967). In: *Dmytro Čyževskij. Osobnost a dílo. Sborník z mezinárodní konference k 25. výročí úmrtí*. Praha, s. 257–265.
- POSPÍŠIL, I. (2009): „Novaja rusistika“, ruskaja literatura, novyje koncepcii i problemy. In: *Ruskij jazyk kak inoslavjanskij*. Belgrad, s. 19–31.
- POSPÍŠIL, I. (1976): Nová periodizace ruské literatury. *Čs. rusistika*, 1976, č. 5, s. 229–230.
- POSPÍŠIL, I. (2017a): Perešagnuť porog epoch. Nikolaj M. Karamzin i jeho pozicija začinatelja. In: *Nikolaj Karamzin v dialoge èpoch i kul'tur*. Red. Tatsiana Autukhovich. Siedlce, s. 9–15.
- POSPÍŠIL, I. (2018a): Politická a akademická objednávka v literární vědě a dvě témata: postsekularismus a ekfráze. In: POSPÍŠIL, I., ZELENKA, M., PAUČOVÁ, L. (eds). *Kontexty literární vědy VIII*. Brno, s. 143–162.
- POSPÍŠIL, I. (1994): Postmodernismus a konec petrohradské literatury. *Slovak Review*, 1994, č. 2, s. 115–125.
- POSPÍŠIL, I. (2023c): Postsekularismus v kulturních a náboženských okruzích: potenciál pro slavistiku. *Slavica Litteraria*, 2023, č. 1, s. 127–130.
- POSPÍŠIL, I. (2006a): Potřebná edice o ruském myšlení. *Slavica Litteraria*, 2006, X 9, s. 326–327.
- POSPÍŠIL, I. (2000b): Problema literaturnych napravlenij v sovremennoj ruskoj literature (metodologičeskije i terminologičeskije predposylki). In: *Abstracts. VI ICCEES World Congress*. Tampere, Finland, 29 July – 3 August 2000, s. 339–340.
- POSPÍŠIL, I. (2006b): Ruskaja literatura: stabil'nost' i labil'nost' koncepcij. *Rossica Olomucensia*, 2006, s. 43–53.
- POSPÍŠIL, I. (2020): Sekularizační a postsekularizační vlny v ruské literatuře. In: *Pro pana profesora Libora Jana k životnímu jubileu*. Brno, s. 921–933.
- POSPÍŠIL, I. (2014b): *Stará literatura východních Slovanů a ruská literatura 18. století (Přehled a exkurzy s ukázkami textů z literatury 11.–17. století)*. Brno.
- POSPÍŠIL, I. (2008b): Starší východoslovanská kultura a myšlení jako demiurg modernosti (Inspirující dílo Hryhorije Skovorody). *Slavica Slovaca*, 2008, č. 2, s. 171–174.
- POSPÍŠIL, I. (2013): Teorija istorii literatury, specifika paradigmy razvitija ruskoj literatury i ruskij roman. In: *Mova ta istorija. Zbirnyk naukovych prac'*. Kyjiv.
- POSPÍŠIL, I. (2008a): Teorie jako pokus o ukotvení a uchopení (Hryhorij Skovoroda v hledáčku ukrajinské, německé a ruské literární vědy). In: ŽEMBEROVÁ, V. (ed.). *Teória umeleckého diela 3*. Prešov, s. 71–78.
- POSPÍŠIL, I. (2008c): Teorija ruskoj literatury v slavjanskom kontexte v koncepcii areal'nych i žanrovych issledovanij, stilistiki i poètiki. In: POSPÍŠIL, I., ZELENKA, M. (eds). *Česká slavistika 2008*. Brno–Praha, s. 227–245.

- POSPÍŠIL, I. (2018b): The Secular, the Sacral, and the Three Stages of the Postsecular in Russian Literature: The Past and the Present. In: SOSNOWSKA, D., DRZEWIEC-KA, E. (eds). *The Experience of Faith in Slavic Cultures and Literatures. in the Context of Postsecular Thought*. Warszawa, s. 178–188.
- POSPÍŠIL, I. (2017b): Tvorčeskije impul'sy Nikolaja Michailoviča Karamzina v oblasti maloj prozy i publicistiki. *Novaja rusistika*, 2017, 2, s. 51–60.
- POSPÍŠIL, I. (2016a): Užitečná knížka ke Karamzinovu výročí. *Novaja rusistika*, 2016, č. 2, s. 179–182.
- POSPÍŠIL, I. (2016b): Výročí N. M. Karamzina: Je jeho odkaz důležitý jen pro Rusko? *Proudy*, 2016, 1. http://www.phil.muni.cz/journal/proudy/informace/vyroci/2016/1/pospasil_vyroci_n_m_karamzina.php. [online]. [cit. 26.01.2025].
- POSPÍŠIL, I. (2023d): Vývojové paradigma literárních směrů a jeho slovanské specifikum: metodologie a texty. In: STEHLÍK, P., ŠAUR, J. et al. *Slovanské literatury v evropském kontextu: zvláštnosti vývoje a promýšlení alternativ*. Masarykova univerzita, Brno, s. 51–64.
- POSPÍŠIL, I. (1998): Život protopopa Avvakuma a Karamzinovy Dopisy ruského cestovatele jako uzlové body ve vývoji ruského románu. In: *Litteraria Humanitas V – Západ a Východ II, Tradice a současnost (Literární směry a žánry ve slovanských a západních literaturách jako reflexe stavu světa)*. Brno, s. 85–109.
- SERMAN, I. Z. (1973): *Russkij klassicizm: Poèzija. Drama. Satira*. Leningrad.
- TRUBECKOJ, N. (2017): *Nasledije Čingischana. Vzgljad na russkuju istoriju ne s Zapada, a s Vostoka*. Moskva.
- UŽANKOV, N. (2009): *O specifike razvitija russkoj literatury XI – pervoj treti XVIII veka. Stadii i formacii*. Moskva.

About the author

Ivo Pospíšil, Masaryk University, Faculty of Arts, Department of Slavonic Studies, Brno, Czechia, Ivo.Pospisil@phil.muni.cz